

СЕДЬМАЯ
МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
ПО КОМПЬЮТЕРНОЙ ОБРАБОТКЕ
ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ
«TURKLANG 2023»

Труды конференции

КАЗАНЬ
2023

УДК

“TEMUR MALIK” ASARIDAGI GIDRONIMLAR

*Kilichev Bayramali Ergashovich,
Sharopova Ferangiz Nurmatovna*

Buxoro davlat universiteti

b.e.kilichev@buxdu.uz, f.n.sharopova@buxdu.uz

Ushbu maqolada Mirmuhsinning “Temur Malik” asaridagi gidronimlar, xususan, Xazar (Kaspiy) dengizi, Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon kabilar leksik-semantik va tarixiy- etimologik jihatdan tahlil etilgan.

Kalit soʻzlar: “Temur Malik” romani, toponim, toponimika, gidronimlar, gidronimiya, Xazar (Kaspiy) dengizi, Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon, Koʻhak, Narshaxiy, Bobur, leksik-semantik, tarixiy-etimologik.

This article analyzes hydronyms in Mirmukhsin’s work “Temur Malik”, in particular, the Khazar (Caspian) Sea, Amu Darya, Syr Darya, Zerafshan, from a lexical-semantic and historical-etymological point of view.

Keyword: “Temur Malik”, novel, toponym, toponymy, hydronyms, hydronymy, Khazar (Caspian) Sea, Amu Darya, Syr Darya, Zerafshan, Kohak, Narshakhi, Babur, lexical-semantic, historical-etymological.

В данной статье с лексико-семантической и историко-этимологической точки зрения анализируются гидронимы в произведении Мирмухсина «Темур Малик», в частности, Хазар (Каспий)ское море, Амударья, Сырдарья, Зерафшан.

Ключевые слова: “Темур Малик”, роман, топоним, топонимия, гидронимы, гидронимия, Хазарское (Каспийское) море, Амударья, Сырдарья, Зерафшан, Кохак, Наршахи, Бабур, лексико-семантический, историко-этимологический.

Mavzuning dolzarbligi. Badiiy asar tilini oʻrganish orqali muallifning bosh gʻoyasini anglash imkoni paydo boʻladi. Bunda asarda qoʻllangan atoqli otlar, xususan, gidronimlar muhim oʻrin egallaydi. Badiiy, ayniqsa, tarixiy mavzuda yaratilgan asarlarda xalqimizning boy oʻtmishi, millatimizning shakllanish jarayonlari, shuningdek, bugungi kunlargacha yetib kelgan nomlar haqida qimmatli maʼlumotlar yigʻilgan boʻladi. Ularni har tomonlama oʻrganish tariximiz va madaniyatimiz, qolaversa, maʼnaviyatimiz uchun ham muhimdir.

Muammoning oʻrganilish darajasi. Tilimizda suv nomlari bilan bogʻliq koʻplab lugʻaviy birliklar mavjud. Ular uzoq davrlardan beri qoʻllanilib kelmoqda. Fanda suv bilan bogʻliq nomlar gidronimlar deb

ataladi. Gidronimlar joy nomlari sanalgan toponimlardan ham qadimiyroq bo'ladi. Chunki tarixdan ma'lumki, kishilar suv havzalari, daryo, ko'l bo'ylarida o'troqlasha boshlagan. O'tqor hayot kechirish esa toponimlarning paydo bo'lishi uchun asosiy omil hisoblanadi. Shu sababli diunyoning deyarli barcha hududida aholi yashash maskanlari daryolar yoki boshqa suv havzalari yaqinida joylashgan.

Aytish o'rinliki, badiiy asar tilidagi gidronimlarni o'rganish borasida sanoqli ishlargina amalga oshirilgan. Bular sirasiga N.Begaliyevning dissertatsiyasini, T.Nafasov, Sh.Nafasov, N.Uluqov, A.Muhammadjonov va boshqalarning maqolalarini kiritish mumkin. Ko'chilik tadqiqotchilar gidronimiyani hududiy toponimiya tarkibidagi bir guruhlar, nomlar qatlami sifatida o'rganish bilan cheharalangan.

Tarixiy gidronimlar, xususan, o'zbek romanchiligi namunalaridagi suv nomlari hozirga qadar lingvistik jihatdan tahlil etilmagan. Ularni o'rganish tilimizning atoqli otlar fondi uchun ham, tariximizni o'rganish uchun ham muhim sanaladi [1;314–317].

Gidronim toponimlarning bir turi bo'lib (hidro – suv+onoma – atoqli ot), suvliklar nomini ifodalaydi. Gidronim toponim turi sanaladi. Aytish lozimki, O'zbekiston toponimiyasi gidronimlarga juda boydir. Unda daryo, ko'l, ariq, kanal, soy, buloq, chashma, jilg'a va boshqa komponentli atoqli otlar ko'p uchraydi. Gidronimlarning hosil bo'lishida ushbu komponentlar faol qo'llaniladi va turkiy tillarning deyarli barchasida uchraydi. “Devon-u lug'otit turk”, “Tafsir”, “Boburnoma” asarlarida *su*, *suu*, *suv*, *sub*, *suy* shakllarida ishlatilganligiga guvoh bo'lish mumkin. Toponimlar tarkibidagi suv so'zi “ariq”, “daryo”, “buloq” semalariga ham ega: *Qorasuv*, *Oqsuv*, *Kattasuv* kabi.

Xuddi shuningdek, ko'l komponentli gidronimlar ham deyarli barcha turkiy tillarda uchraydi: *Issiqko'l*, *To'dako'l* (*Buxoro*), *Ayg'irko'l* (*Jizzax*), *Aydarko'l*.

Qozoq tilshunos olimi T.Jonuzoqov Qozog'istonning ulkan hududida 85 mingdan ortiq daryo bor, ulardan 8 mingi o'n kilometrdan uzun; ko'llar soni 50 ming atrofida [2; 27], deb qayd etgan.

Biz ushbu axborotda Mirmuhsinning “Temur Malik” romanida uchraydigan Xazar (Kaspiy), Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon kabi ayrim tarixiy gidronimlarni semantik-etimologik jihatdan tahlilga tortamiz.

Xazar. Dengiz nomi. Ushbu gidronim haqida fikr yuritgan P.V.Jilo o'z maqolasida *yer sharida birona dengiz shuncha nomning yarmiga ham ega bo'la olmagan*, deb qayd qilib, dengizning yetmishta nomini sanagan [3].

H.Hasanov dengiz haqida gapirib, uning o‘z tevaragidagi viloyatlarning nomi bilan, sohillardagi mashhur shaharlarning ismi bilan, o‘ziga quyiladigan daryolarning nomi bilan, atrofda yashagan xalqlarning oti bilan atalgan. Kaspiy va Orol dengizlarining tarixiy toponimik kartalari bunga yaqqol misol bo‘la oladi [4; 5], deya qayd etib, P.V..Jilo aniqlaganlariga yana o‘nta nom qo‘shgan.

Ushbu gidronimning etimologiyasi borasida, bizningcha, T.Jonu-zoqovning fikri asoslidir. Olim o‘zining maqolasida Xazar – Kaspiy dengizining nomi haqida fikr yuritib, nomning ikki qismdan iboratligi, kas – xalq nomi, pi (fonetik variantlari: bi, bu, ba) – ko‘l, daryo, buloq. Demak, Kaspiy gidronimi ko‘l ma’nosiga ega bo‘lib, *kas xalqining ko‘li* tarzida sharhlanishi mumkin [2; 28].

Demak, Kasbiy gidronimi *Kas xalqiga tegishli ko‘l* degan ma’noni bildiradi. Xuddi shunday fikr S.Ataniyazov tomonidan ham bildirilgan: *kasbiy so‘zi kas va (pi) elementlaridan tashkil topgan. Kas (xalq nomi) pi (bi) ko‘l, buloq ma’nolarini bildiradi* [5; 26].

Hazar so‘zi urug‘ bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu dengiz atrofida yoki yaqinida yashagan qabila nomidan olingan bo‘lishi ehtimoli bor [6; 43].

Amudaryo. O‘zbekiston chegarasidan o‘tuvchi Amudaryo bilan bog‘liq qaydlar qadimgi grek va Xitoy, turkiy yozma yodgorliklarda uchraydi. Ilk yozma ma’lumot Oks (Oksos) nomi bilan grek manbalarida uchraydi. Oks mahalliy *o‘kuz* – daryo so‘zining grek tilidagi talaffuzi asosida vujudga kelgan.

Ya.G‘ulomov o‘zining asarida O‘kuz – Amudaryoning mahalliy sak – massaget nomi bo‘lib, o‘rta asrning eng so‘nggi davrigacha saqlanib qolgan [7; 37], deya qayd qilgan.

V.V.Bartoldning “К истории орашения Туркестана” (СПб, 1914. – С. 71) kitobida Amudaryoning yana bir nomi Jayxun haqida fikr yuritilib, uning Tavrotdagi Gixon nomini arabcha shakli asosida paydo bo‘lganligi ko‘rsatilgan.

Daryo nomining hozirgi Chorjo‘y shahrining avvalgi nomi Amuya bilan bog‘liqligi bor [8;13].

Bu fikrni H.Hasanov ham quvvatlab, *daryoning ayrim bo‘laklari-Jar‘yob, Balx daryosi, Termiz daryosi, Kolif daryosi, Urganch daryosi, Xorazm daryosi nomlari bilan yuritilgan. Jumladan, u o‘rta oqimidagi Omul, Omulya (XV asrdan Chorjo‘y) shahri yonida Omuy daryosi deb atalgan, qisqarib Omul bo‘lib qolgan (bu so‘zning asl ma’nosi aniq emas, amurd ismli xalqqa dahli bo‘lsa, ehtimol)* [4; 46], degan.

Demak, Amudaryo nomi Amuya toponimi asosida shakllangan.

Sirdaryo. Daryo nomi. Antik davrda daryo mahalliy tilda Yaksarta deb atalgan, yunon manbalarida qisqacha Yaksart deyilgan. Pliny *Yaksart daryosini skiflar Silis deb ataydi. Sir – daryoning qadimiy sak tilidagi nomi. Sir nomi dastlab daryoning quyi oqimiga, Yaksart nomi esa oʻrta va yuqori oqimiga tegishli boʻlgan* [9].

Boshqa manbada gidronim hind-yevropa tillariga xos *sal – tuz* soʻzidan olingan. daryo oʻzanida suv yigʻilib, etaklari oqarib turadi, yaʼni *tuzli daryo* demakdir [10; 5–8].

Sirdaryo haqida H.Hasanov fikr bildirib, bu nomni eshitish bilanoq “Sirlı daryo” deb fahmlaysiz. Biroq bu daryoning hech siri yoʻq, ammo nomining tarixi fan uchun rostdan ham sirdir, deya qayd etib, uning *sir, yaʼni rang, boʻyoq; togʻ oralaridan, sirtlaridan oqib keluvchi daryo; sariq – loyqa suvli daryo; koʻp suvli daryo* kabi maʼnolarga egaligi haqidagi taxminlar borligini koʻrsatgan. Qadimiy manbalar, shuningdek, yunon tarixchilari fikrlaridan kelib chiqib, Sirdaryo nomi *sir* qabilasi nomidan olinganligi uqtirgan [4; 51].

Bobur oʻzining memuarida *Sayhun daryosikim Xoʻjand suyigʻa mashhurdir*, yaʼni Sayhun daryosi Xoʻjand nomi bilan yuritilishini qayd etgan.

Sirdaryoning Fargʻona daryosi, Banokat daryo, Sayhun, Oʻror daryo nomlari bilan atalgani ham maʼlum. Bu hol gidronimlarda polunimiya hodisasining mavjudligini koʻrsatadi.

Zarafshon. “Zarafshon daryosikim, uni Koʻhak daryosi deb yuritadilar, boshlab kunchiqar togʻlaridan chiqib, unga Iskandar bulogʻi – Iskandar koʻlining suvi va Maschoh togʻlaridan chiqadigan buloqlar qoʻshiladi. Boshqa suvlar va buloqlar bilan birikib, daryo boʻlib Buxoro va Qorakoʻlgacha yetib boradi [11; 122].

Xulosa. Oʻrta Osiyo hududidagi Amudaryo, Zarafshon, Sirdaryo kabilar uzoq davrlar davomida kishilar uchun ichimlik manbayi, chorvalik, dehqonchilik va bogʻdorchilik uchun sugʻorish taʼminoti vazifasini bajargan. Xazar dengizi va unda oqib keladigan suv tarmoqlari xalqlar orasidagi turli-tuman munosabatlarni rivojlantirishga xizmat qilgan.

Ushbu suv manbalarining koʻplab nomlar bilan atalishi esa ularning kishilar hayotida muhim oʻrin tutganligi bilan izohlanadi.

Xullas, asar tilida qoʻllangan gidronimlar oʻzining bir necha asrlık tarixi bilan ham tariximizni, ham madaniy merosimiz izchil oʻrganish uchun poydevor vazifasini oʻtaydi. Ularni semantik-etimologik jihatdan tadqiq etish, paydo boʻlish sabablarini oydinlashtirish kelajak avlodimiz tafakkurini rivojlantirish uchun zarur omildir.

ADABIYOTLAR:

1. Kilichev B.E., Bafoyeva N. Some characteristics of onomastic units in Abdullah Qodiriy's novel "Bygone days". Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. ISSN: 2249- 7315 Vol. 12, Issue 01, January 2022.
2. Джанузакон Т. Общотюркские основы казахских гидронимов древнейшего периода // Ономастика Узбекистана. – Т., 1989. – С. 27–29.
3. Жило В.П. О названиях Каспийского моря. Известия АН Азербайджана. № 4. 1960.
4. Hasanov H. O'rtasi Osiyo joy nomlari tarixidan. – Т.: Fan, 1965. – В. 46.
5. Атаниязов.С. Туркменистаннинг топонимияси – Ашхабад, 1981. – Б.26.
6. Kilichev B.E., Safarova M.Z. Bukhara region's typical toponyms transformed by means the names of nations/ International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. Philadelphia, USA. 2021 02 94.
7. Фуломов Я. Хоразмининг суғорилиш тарихи. – Т., 1959. – Б.37.
8. Дўсимов З., Эгамов Х.Жой номларининг кискача изохла луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1977. – Б.13.
9. Кляшторный С.Г. Древнетюркские рунические памятники. – М.: Наука, 1964.
10. Албаров Б.А. Этноним “царцат” осетинских нартских сказаний// IV Всесоюзная научная конференция по иранской филологии (тезисы докладов) –Т., 1964. – С. 5–8.
11. Абу Тохирхўжа Самарқандий Самария. Форсчадан Абдулмўмин Сатторий таржимаси. – Т. : Янги аср авлоди, 2009. – Б. 122.
12. Bayramali Ergashevich Kilichev A way of making words on proper nouns. International Journal on Integrated Education. Volume 3, Issue II, Feb 2020, pp. 96–98.
13. Kilichev B.E., Safarova M.Z. Toponyms Formed On The Basis Of Nation Names. International Journals of Sciences and High Technologies. Vol. 25 No. 1 February 2021, pp. 104–107.
14. Kilichev B.E., Safarova O. Study of toponyms in the language of the work. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915. Vol.10/ Issue 1, Jan. (2022) 92–95.
15. Bayramali Kilichev, Timur Khojaoglu, Nodira Adizova Classification of Oykons (On the Example of Bukhara Region). International Journal of Culture and Modernity ISSN 2697-2131, 2022, Volume 16.

СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОЛОГИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОСТЬ И КОММУНИКАЦИЯ

INDIVID VA KOMMUNIKATSIYA.....	5
ЛЕКСИКА ОРХОНСКИХ ПАМЯТНИКОВ И ЕЁ ОТРАЖЕНИЕ В КАРАКАЛПАКСКОМ ЭПОСЕ «ҚЫРҚ ҚЫЗ».....	14
ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УЧЕБНОГО ДИСКУРСА И ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА.....	20
МЕСТО ЛИНГВИСКОКУЛЬТУРНЫХ ЕДИНИЦ, РЕПРЕЗЕНТИРУЮЩИХ УЗБЕКСКИЙ МЕНТАЛИТЕТ, В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ.....	27
КОММЕНТАРИИ К ЖАНРАМ, СВЯЗАННЫМ СО СКАЗКАМИ.....	34
ЗНАЧЕНИЕ ПАМЯТИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПОРТРЕТЕ.....	39
ЭТНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ И КУЛЬТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРИФРАСОВ.....	43
ДЕТСКИЕ ПЕСНИ, СОЗДАННЫЕ НА МОТИВЫ НАРОДНЫХ ПЕСЕН.....	50
ВЫРАЖЕНИЕ СЛОВ В СЛОВАРЯХ С НАРЕЧНЫМИ -ОНА АФФИКСАМИ.....	54
ИЗУЧЕНИЕ АРАБСКИХ СОГЛАСНЫХ ГРУППАМИ.....	59
ОКАНЬЕ В СИСТЕМЕ ГЛАСНЫХ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА.....	65
ПЕРЕЁНИМЫ – ОДИН ВИД ОНОМАСТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ.....	70
СЕМАНТИКА ОБРАЗОВ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «МЫШЛЕННЫЕ ДНИ» АБДУЛЛЫ КАДИРИ.....	74
ГЕНДЕРНОЕ НЕРАВЕНСТВО И НАСИЛИЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОРЕЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ КУЛЬТУРЫ.....	80
СОСТАВ УЗБЕКСКОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ.....	91
SOME THOUGHTS ON TEACHING VISUAL EXPRESSIVENESS OF THE UZBEK LANGUAGE IN RUSSIAN-SPEAKING GROUP.....	100
REALIYALAR MILLIY MADANIYATNI ANGLATUVCHI BIRLIK SIFATIDA.....	106
INTONEMES ARE REPRESENTATIVES OF THE INTERNAL STATE OF THE COMMICANT.....	111
THE IMPORTANCE OF PRAGMALINGUISTIC FEATURES OF LANGUAGE TASKS IN INTERNATIONAL COMMUNICATION.....	118
ХУДОЖЕСТВЕННО-КОМПОЗИЦИОННЫЕ ЗАДАЧИ ЭПИСТОЛАРНОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ И ЛЕТРИСТА В ДЕТСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ.....	125
LINGUISTIC CULTURE UZBEK CULTURE.....	131
ПРАВОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЕГО ФОРМИРОВАНИЕ НА ТЕРРИТОРИИ УЗБЕКИСТАНА.....	137
ИЗУЧЕНИЕ КАДРОВ В ПОСЛОВИЦАХ С УЧАСТИЕМ «ВЕРБЛЮДА».....	142
ZAMONAVIY LUG‘ATCHILIK TARAQQIYIT BOSQICHLARI.....	148
ИЗУЧЕНИЕ ЯЗЫКА КАРАКАЛПАКСКОГО ГЕРОИЧЕСКОГО ЭПОСА.....	152

ETHNOONYMS OF BUKHARA	157
“TEMUR MALIK” ASARIDAGI GIDRONIMLAR	164
MAIN GENRES AND FEATURES OF VIRTUAL COMMUNICATION	169
ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКА И СТИЛЯ В ГРАЖДАНСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКЕ	173
О ВЫРАЖЕНИИ НЕКОТОРЫХ АВТОРСКИХ РЕЧЕВЫХ НЕОЛОГИЗМОВ В ПОЭЗИИ МУХАММАДА ЮСУФА	179
XALQ OG’ZAKI IJODIDA MAKTUBLAR	186
ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО И НОВЕРБАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ ...	190
XALQ SHE’RIYATIDA GUL SO’ZI ASOSIDA OBRAZLILIKNING VUJUDGA KELTIRILISHI	198
ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА ЖИВОТНЫХ В ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ (НА ПРИМЕРЕ СТИХОВ АНВАРА ОБИДЖАНА)	202
ЖИВОТНЫЕ СИМВОЛЫ В ТВОРЕНИЯХ РАУФ ПАРФИ	207
ЧЎЛПОН ШЕЪРИЯТИДА ТАБИАТ РАМЗЛАРИ	211
ETYMOLOGICAL EXPLANATION OF THE PHENOMENON OF SONG AND THE PROFESSION THAT DENOTES IT	215
СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ СТУДЕНТОВ ОБ УЗБЕКСКОМ МУЗЫКАЛЬНОМ ФОЛЬ- КЛОРЕ	220
GENESIS AND DEVELOPMENT OF THE CONCEPTION AND THE CONCEPT “ROAD”	224
ОБРАЗНЫХ ПРИЕМОМ И ПОЭТИЧЕСКИХ ФИГУР, ХАРАКТЕРНЫХ ДЛЯ ТЕКСТОВ ЭССЕ	228
ПРО УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ АНЕКДОТОВ	233
О НЕКОТОРЫХ ЭТНОНИМАХ В «ДЕВОН» М.КОШГАРИЙ	240
YOZUVLAR TARAQQIYOTIDA BOBURNING O’RNI	245
ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ ПАРЕМ, СОЗДАН- НЫХ НА ОСНОВЕ ЛСГ «НАСЕКОМЫХ»	251
J. K. ROULINGNING FANTASTIK ASARLARIDAGI ANTROPONIMLARNING LINGVO-PERSPEKTIV MUAMMOLARI	257
THE PRAGMALINGUISTIC FEATURES OF COORDINATING CONJUNCTIONS	268
ЧАСТНЫЕ ТЕРМИНЫ В НЕЧАСТНЫХ ДИСКУРСАХ	273
КИНОЛИНГВИСТИКА В КАЧЕСТВЕ ОТРАСЛИ ЯЗЫКОЗНАНИЯ	278
НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ СЛОВ В МЕДИЦИН- СКИХ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТАХ	283
ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И МИ- РОВОГО ОБЩЕСТВЕННО-ЛИТЕРАТУРНОГО ДВИЖЕНИЯ	287
ИМЕНА, ОБРАЗОВАННЫЕ НА ОСНОВЕ ИМЕНИ ЧЕЛОВЕКА. (БУХАРСКАЯ ОБЛАСТЬ, ВОБКЕНТСКИЙ РАЙОН НА ПРИМЕРЕ)	294